
SOVIETMEČIO LIETUVIŲ LITERATŪROS KRITIKA KAIP SOCIALINIS REIŠKINYS

Elena Baliutytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, Lietuva

ĮVADAS

Šiandieninės poststruktūralistinės literatūros teorijos, literatūrą laikančios komunikacijos aktu, literatūros kritiką traktuoja kaip vieną specifinių literatūros fenomeną supančių socialinių struktūrų. Toks požiūris itin tinka kalbant apie sovietmečio literatūros kritiką – valstybės kontrolės mechanizmą literatūrinės gamybos ideologinei kokybei palaikyti. Tai, kad valdžia suteikė rašytojui ir kritikui samdomo žmogaus statusą, iškreipė natūralius literatūros funkcionavimo visuomenėje procesus. Už tai ji pareikalavo iš rašytojų politinio diskurso, o iš kritikos – naujojo diskurso apmokymo ir jo atlikimo kontrolės. Įprastos literatūrinės institucijos – rašytojų sąjunga, leidyklos, literatūrinių leidinių redakcijos – tapo „marksistinės“ ideologijos retransliavimo ir įtvirtinimo mechanizmais. Naujosios literatūros vizija buvo apibendrinta socialistinio realizmo – vienintelio legalaus meninio metodo – vardu.

Oficialus požiūris į kritiką kaip į partijos politikos vykdytoją meninės kultūros sferoje liko nepakitęs per visą sovietmetį, nepaisant besikeičiančių „atlydžių“ ir „išalų“. Bet tik pirmuoju pokario dešimtmečiu kritikos kasdienybė visiškai sutapo su oficialiąja nuostata, ir tai sunaikino ją kaip literatūrinę instituciją. Vėliau totalitarinės valdžios politikai liberalėjant, kritika darėsi autonomiškesnė, žinoma, ne be konfliktų ir praradimų.

Stalino valdymo metais kritikos „raidą“ lėmė partiniai dokumentai: TSKP CK atitinkami nutarimai ir Komunistų partijos n-tojo suvažiavimo ištarmės. Tuo metu literatūros kritika atliko ne literatūrinę, o represinę funkciją; svarbiausias jai keliamas uždavinys buvo atrinkti ir išugdyti ideologiškai patikimus, sovietinei santvarkai lojalius literatūrinio diskurso subjektus bei apibrėžti naujojo socialistinio diskurso turinį.

Valstybei tapus naujojo socialistinio kultūros projekto autoriumi, t. y. tikroju subjektu, kūrėjai atsidadė objekto pozicijoje. Šiame straipsnyje ir bus bandoma eskiziškai nužymėti ryškesnius ideologinės manipuliacijos jais momentus.

MIRTINAI PAVOJINGO ŽAIDIMO „TAPTI TARYBINIU RAŠYTOJU“ SĄLYGOS

Socializmas – tai visų pirma apskaita ir kontrolė, – teigė didysis komunizmo praktikas Vladimiras Iljičius Leninas. Ne išimtis ir meno sritis; norint užtikrinti socialistinio meno gamybą, buvo taip pat pradėta nuo apskaitos ir kontrolės. Nesuvisuomenintos kūrybos erdvės neturėjo likti: leidyklos – tik valstybinės, spauda – suvalstybtųjų subjektų „organai“, bendravimas su skaitytoju, t. y. „gamybiniais kolektyvais“, – griežtai reglamentuotas. Menas yra ideologija, o prie ideologijos gamybos bet ko prileisti negalima: būtina griežta „gamintojų“ atranka. Dėl to buvo nustatytos tam tikros sąlygos, kurias atitikęs ir su kuriomis sutikęs subjektas galėjo būti priimtas į pavojingą žaidimą tapti tarybiniu rašytoju. Kūrybinės sąjungos tapo būtent tokio socialistinės atrankos, apskaitos ir kontrolės tipo institucijomis. Legaliai gaminti meną subjektas galėjo tik tapęs jų nariu. O tapti galėjo tas, kuris turėjo ar buvo nusiteikęs siekti marksistinės pasaulėžiūros, t. y. sutiko su instrumentine taikomąja meno paskirtimi, atviru kūrybos angažuotumu, priėmė meno kaip Komunistų partijos politikos įrankio sampratą. Rašytojų perregistravimui į LTSR tarybinių Rašytojų Sąjungą buvo sudaryta komisija, kuri teikė medžiagą apie peratestuojamąjį Rašytojų sąjungos valdybai, sprendžiančiai – priimti ar nepriimti. „Pirmajame Lietuvos rašytojų sąjungos narių sąrašė, kuris buvo sudarytas 1944 metų pabaigoje, figūravo 95 pavardės. Pradėjus perregistravimą, šalinant suimtus rašytojus bei „tylenius“, Rašytojų sąjungos narių skaičius kasmet mažėjo ir 1950-ųjų sąrašė buvo belikę 60 narių ir 9 kandidatai“¹. Kiekviena ideologinė akcija (TSKP CK nutarimas dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“, kovos prieš buržuazinį nacionalizmą, kovos prieš kosmopolitizmą ir t. t.) baigdavosi tarybinių rašytojų gretų valymu, t. y. „nesveikų“ elementų pašalinimu, ir II LTSR rašytojų suvažiavimo metu (1954) sąrašė buvo likę tik 54 nariai ir 10 kandidatų. Nuo tada rašytojų gretos ėmė augti: III suvažiavimo metu (1959) sąjungos narių sąrašė jau 96 rašytojai (palyginimui – 1967 m. LTSR Rašytojų sąjungoje jau buvo 117 narių). Iš pradžių svarbiausia sąlyga likti sąrašuose – neužkliūti dėl spausdinimosi ar kitokios aktyvios veiklos vokiečių okupacijos metais. Tačiau dėl „literatūrinio ir visuomeninio veikimo okupacijos metu“ 1945 m. į Tarybinių rašytojų sąjungą nepriimti Juozas Žlabys-Žengė, Juozas Keliuotis, Jurgis Talmantas. Tame pačiame posėdyje dar 23 rašytojų priėmimas buvo atidėtas, nes trūko žinių apie jų veiklą vokiečių okupacijos metais².

Kita sąlyga tapti LTSR Rašytojų sąjungos nariu – būti spausdinamam, aktyviai dalyvauti socializmo statybos procese. Nerašyti, būti apšauktam „tyleniu“ buvo pavojinga, nes tai traktuota kaip atviras priešiškus valstybės politikai; kita vertus – rašyti taip pat reiškė ne ką mažiau rizikuoti. Štai Vincas Mykolaitis-Putinas, 1950 m. išleidęs poezijos rinkinį „Sveikinu žemę“ ir patekęs į patį kovos su buržuaziniu nacionalizmu sūkurį, 1952-aisiais vos nebuvo pašalintas iš Rašytojų sąjungos. Jį „peranketizuoiant“ Antanas Venclova ir Kostas Korsakas

¹ *Rašytojas pokario metais*, Vilnius, 1991, p. 15.

² Žr. *ibid.*, p. 14.

(Rašytojų sąjungos valdybos nariai) kalbėjo, kad V. Mykolaičio-Putino kūrybinė veikla ir apimties, ir kokybės atžvilgiu nėra patenkinama. Gelbėti padėti ėmėsi Juozas Baltušis; posėdžio protokole rašoma: „Drg. J. Baltušis pažymi, kad V. Mykolaitis-Putinas yra padaręs nemaža klaidų, tačiau jis yra stambus rašytojas, ir mes turime surasti būdą jam padėti“³. Tame pačiame posėdyje nutarta „Tarybinių Rašytojų Sąjungos kandidatą Vengrį Antaną, Antano s., neperanketizuoti, remiantis TRS Įstatų II skyr. § I nuo šios dienos skaityti jį išjungtu iš Tarybinių Rašytojų Sąjungos narių tarpo“⁴.

Būti pašalintam, žinoma, buvo daug blogiau, nei visai nebūti buvusiam: tai iš karto reiškė politinį kaltumą ir galėjo turėti įvairių pasekmių – iki atsidūrimo išvežtinųjų sąrašuose ir fizinių represijų. Stalinizmo laikais 81 lietuvių rašytojas buvo kalintas ir deportuotas⁵.

Ant plauko tuo metu kabėjo ir Aleksio Churgino likimas. J. Baltušis, partinės organizacijos sekretorius, ataskaitiniame pranešime (1952 07 10) vardydamas „be-viltiškus žmones“ – Viktorą Jocaitį, Ilją Lacmaną, Joną Mackevičių-Nord, kurių kaip balasto Rašytojų sąjungai reikia atsakyti, pridėjo: „Reikia taip pat pagaliau išspręsti A. Churgino klausimą. Jau pora metų, kaip jo kūryba niekur neįsileidžiama, visiems jis žinomas kaip aktyvus hitlerinių okupantų bendradarbis, tačiau iki šiol dar tebėra tarybinių Rašytojų Sąjungos narys. Mums reikia ryžtis A. Churgino klausimą operatyviau išspręsti“⁶.

Taigi rašytojų geros valios kurti neužteko: svarbiausia problema buvo ta, kad kol kas niekas nežinojo, koks turi būti tas naujasis socialistinis diskursas. Jonas Šimkus, LTSR Rašytojų sąjungos pirmininkas (1948–1954), piktinosi, stebėjosi ir skaudinosi dėl Juozo Grušo, atsiuntusio jam savo naują kūrinį (pjesę „Eduardo Dargio nusikaltimai“), visiško nesiorientavimo situacijoje. Atsakydamas J. Grušui rašė: „Vadinasi, vis dėlto Jūs manėte, siųsdamas pjesę, kad tai tarybinė pjesė, kurią galėtų pastatyti tarybinis teatras. Štai tas jūsų visiškas nenusivokimas man tą nerimą sukėlė. Nejaugi, sakau, tarybinis rašytojas dar šitiek nesiorientuoja, jog dabar, penkiems metams po Tėvynės karo, Tarybų Lietuvoje gali būti rašoma šitokia pjesė ir tikimasi ją pastatyti teatre. [...] Rodosi, darome, ką galime, kad mūsų rašytojai politiškai ir idėjiškai augtų, kad jie tikrai stovėtų ant socialistinės platformos. Ir štai tau devintinė! Beveik rasizmas!“⁷

J. Grušas laiške J. Šimkui pažadėjo, kad vysis gyvenimą studijuodamas marksizmą, tarybinės literatūros teoriją, socialistinį realizmą, idėjinius potvarkius, o atgavęs pjesės rankraštį jį sunaikinsias⁸.

Nepaisant to, kaip atkaklus „tylenis“ J. Grušas buvo pervestas iš Tarybinių rašytojų sąjungos narių į kandidatus.

³ Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos prezidiumo posėdžio protokolas (1952 07 23), *ibid.*, p. 352.

⁴ *Ibid.*, p. 356.

⁵ Žr. sąrašą, *ibid.*, p. 451–455.

⁶ Iš Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos partinės organizacijos sekretoriaus J. Baltušio ataskaitinio pranešimo (1952 07 10), *ibid.*, p. 349.

⁷ J. Šimkaus laiškas J. Grušui (1949 11 30), *ibid.*, p. 238, 241.

⁸ Žr. J. Grušo laišką J. Šimkui, *ibid.*, p. 243–244.

Sunkiai sekėsi tapti tarybine rašytoja ir Ievai Simonaitytei, nors, norėdama išgyventi, ji taip pat stengėsi iš paskutiniųjų. Jos pjesė „Mikėlis Šimonis“ buvo svarstyta dramaturgų sekcijoje (1948) ir pripažinta „ideologiniu požiūriu nepriimtina“⁹. Dar 1945 m. Grožinės literatūros leidyklai įteiktas apsakymų rankraštis „Apysakos“, nuvylęs leidėjus idėjiniu ir meniniu lygiu, buvo išleistas tik 1948-aisiais. Dėl to į autorės rašomą naują romaną (būsimąją „Pikčiurnienę“) žiūrėta skeptiškai: „Romano gali ir nerašyti, vis tiek nebus leidžiamas“¹⁰, – perpasakojo ji laiške J. Šimkui leidyklos poziciją. Vis dėlto atidavusi leidyklai rankraštį 1947-aisiais, po keturių redaktorių (paskutinis buvo žymusis Icchokas Gurvičius, su „Puodžiūnkiemiu“ jau įvesdinęs į tarybinę literatūrą Antaną Vienuolį), po kantrių ir uolių taisymų 1953 m. I. Simonaitytė pagaliau sulaukė knygos. Negalios kamuojama rašytoja, vos pragyvenusi iš pensijos, galėjo lengviau atsidusti.

Rašytojai turėjo oficialiai informuoti Rašytojų sąjungą apie savo dirbamus darbus, atpasakoti siužetus, išdėstyti kūrybines idėjas. Nauji kūriniai buvo svarstomi Rašytojų sąjungos narių susirinkimuose ar valdybos prezidiumo posėdžiuose (kai buvo numatomos „organizacinės priemonės“). Akivaizdu, kad autorių pastangos rašyti pagal naujuosius reikalavimus dar nieko nereiškė: Adomo Lasto eilėraščių aptarime (1947 08 30) konstatuota, „kad dažnai rašoma tarybine tema, bet nesurandama tarybinio stiliaus“¹¹ (pavyzdys – eilėraštis „Apie pasakiškąjį Staliną“); „bloga valia“ nekaltinama ir Ona Miciūtė, parašiusi pjesę jaunimui (1945), darbą apie Simoną Daukantą (1947), įteikusi leidyklai poemą vaikams (1949), vaikų antologijai – apsakymų pluoštą (1950), bet svarstoma prezidiumo posėdyje (1950 06 09), kaip neturinti ką skaitytojams pasakyti. „Dabar yra laikas kalbėt kovingu, mobilizuojančiu žodžiu, o ne sielvartavimu [...] jos atspausdinti eilėraščiai pesimistiniai, neatitinką to, kas tarybiniais rašytojams įpareigojama“¹², – sakė J. Baltušis. Ir O. Miciūtė, kaip ir tame pačiame posėdyje svarstytas Juozas Petrulis, iš Rašytojų sąjungos narių vienbalsiai (J. Šimkus, Teofilis Tilvytis, Povilas Rotomskis, J. Baltušis, Vacys Reimeris, Valerija Valsiūnienė, Bronius Pranskus, siūlęs O. Miciūtę palikti Rašytojų sąjungos kandidate) buvo išbraukta. Toks pat nutarimas priimtas (1950 11 30) ir dėl Stasio Anglickio, kuris, išvardijęs redakcijoms įteiktus darbus, pareiškime rašo: „Tarybinė literatūra man nėra svetima, ir aš nenorėčiau nuo jos nutolti. Čia Jūs man turėtumėt padėti, o ne atstumti“¹³.

Baimės genami rašytojai kartais ir savo iniciatyva siūsdavo J. Šimkui, kaip Rašytojų sąjungos pirmininkui, naujus kūrinius norėdami pasitikrinti (pvz., J. Grušas) ar ieškodami teisybės, įskaudinti recenzentų, redakcijų ir t. t. Antai Juozas Paukštelis laiške J. Šimkui (1949 12 02) dėsto savo nuoskaudą dėl vieno ver-

⁹ Cit. iš: V. Kubilius, *Ievos Simonaitytės kūryba*, Vilnius, 1987, p. 169.

¹⁰ *Ibid.*, p. 171.

¹¹ Iš Kauno rašytojų susirinkimo protokolo (1947 08 30), *Rašytojas pokario metais*, p. 129.

¹² Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos prezidiumo posėdžio protokolas (1950 06 09), *ibid.*, p. 257.

¹³ S. Anglickio pareiškimas Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybai, *ibid.*, p. 276.

tintojo pozicijos: „[...] man prikiša jausmų nereikalingumą, kaip graudumas, gailestis, švelnumas, tai aš to visai nesuprantu. [...] Kol tie jausmai bus gyvenime, žmonėse, tol jie pasiliks ir kūryboje. Kai aš nebejausiu žmonių kančių ir džiaugsmų, aš neberašysiu“¹⁴.

J. Šimkaus vietoje beliktų tik atsidusti: kaip toli jiems, vis dar gyvenantiems iliuzijų nelaisvėje, iki socialistinio humanizmo. O juk Rašytojų sąjunga buvo aki-vaizdus jo pavyzdys: vienus savo narius, nepateisinusius lūkesčių, ji lengva ranka laimino kalėjimams, tremčiai, kitiems turėjo pyrago trupinių. Rašytojų sąjunga skirstė butus, talonus (iš pradžių – maistui, drabužiams, vėliau – baldams, mašinoms ir t. t.), komandiruotes, stipendijas, siuntė mokytis. Rašytojų sąjungos nario vardas vėliau suteikė teisę naudotis įvairių žinybinių įstaigų (pvz., knygyno, poliklinikos) privilegijomis, lengviau gauti kelialapius į sanatorijas, poilsio namus, užsienį... Gaunamų gėrybių kiekis tiesiogiai priklausė nuo užimamos asmens padėties vidaus hierarchijoje, bet net žemiausiai joje esantis buvo privilegijuotas, lyginant su kitais socialiniais sluoksniais. Buvo mokami neblogi honorarai; jų dydis taip pat priklausė nuo rašytojo „statuso“: vienokie įkainiai buvo pradedančiajam, kitokie – „gyviesiems klasikams“, leidžiantiems savo raštus ir kūrinių serijas. O ir ne tik: pavyzdžiui, Alfonso Bieliausko romanas „Rožės žydi raudonai“ (1959) per devynerius metus, t. y. iki 1968-ųjų, buvo išleistas keturis kartus! Oficialiai aukščiausi įkainiai buvo patvirtinti Lenino premijos laureatams. „Gyvieji klasikai“ leido „kūrinių serijas“, po to „Raštus“, ir už tai buvo mokama aukščiausiais įkainiais, kaip už pirmą publikaciją. Todėl nemaža dalis rašytojų, einančių su sistema koja kojon, galėjo be rūpesčių pragyventi iš literatūros; Vytauto Kubiliaus žodžiais, iš 200 Lietuvos rašytojų sąjungos narių beveik 40 galėjo gyventi iš savo rašymo [...]“¹⁵. Atlygio prasme rašytojams ypač buvo parankus romanas, per visą sovietmetį traktuotas kaip socialiausias, visuomeniškai reikšmingiausias literatūros žanras. Pakankamai efektyvi priemonė oficialiam požiūriui palaikyti buvo ir literatūros vertimų konjunktūra. Romano žanras šiuo požiūriu taip pat neturėjo sau lygių. Toks buvo valdžios atlygis už socialistinės literatūros gamybą. Jos kokybei pažymėti ilgainiui buvo pristeigta daugybė įvairaus rango premijų, garbės vardų (liaudies rašytojo, liaudies poeto, nusipelnusio kultūros veikėjo). Stalino vardo premija (1940–1952) – tuomet aukščiausias ideologinės kokybės ženklas – buvo paskirta Salomėjai Nėriai (po mirties, 1947), T. Tilvyčiui už „Usnynę“ (1951), Aleksandrui Gudaičiui-Guzevičiui už „Kalvio Ignoto teisybę“ (kn. 1–2, 1951) ir Antanui Venclovai už „Rinktinę“ (1952). Beje, pirmojo laipsnio premija buvo įvertinta 100 000, antrojo – 50 000, trečiojo – 25 000 rublių. Premijų skyrimo mechanizmas priklausomai nuo konkretaus laikotarpio ir premijos pobūdžio, žinoma, kiek įvairavo, bet bendrą principą galima nusakyti Vito Areškos žodžiais Atgimimo pradžioje: „Niekas nelaukė, kad kritikai pasakytų, ką paskelbti liaudies rašytoju. Biurokratai patys sprendė, kam duoti premiją. Kritikui paliko funkciją tik įrodyti, kad A. Gudaitis-Guzevičius ar L. Brežnevas

¹⁴ J. Paukštelio laiškas J. Šimkui, *ibid.*, p. 245.

¹⁵ Ši diena ir rytojaus vizija, *Metai*, 1994, Nr. 1, p. 88.

sukūrė genialių kūrinių. Tiesa, ne visi pasidavė ideologiniam terorui¹⁶. O ir vėliau, kai premijų skyrimas formaliai tapo lyg ir pačių meno žmonių vidaus reikalu, partinės instancijos galėjo panaikinti neparankius sprendimus: 1978 m. buvo atšaukta Juozui Apučiai Valstybinių premijų komiteto jau paskirta valstybinė premija. Respublikinio masto literatūros premijų suskaičiavau buvus arti dvidešimties! Romualdas Lankauskas iš tiesų dabar „[...] turėtų džiaugtis, jog negavo premijų, apdovanojimų, nes nebe daug liko kuo nors nepažymėtų“¹⁷, – sakė V. Areška pokalbyje apie sovietinę kritiką. Net ir atsižvelgdamas į objektyvias aplinkybes, jis pripažino, kad „Kritikai irgi kalti, kad premijos, apdovanojimai, vardai buvo labai nupiginti“¹⁸. Svarbiausia iš premijų buvo Lietuvos TSR valstybinė – 1957 m. ją įsteigus, pirmojo laipsnio premija buvo įvertinta 25 000, antrojo – 15 000 rublių (1961–1964 m. ši premija kažkodėl iš viso nebuvo skiriama). Rašytojui ją gauti svarbu buvo dar ir dėl to, kad valstybine premija įvertinta knyga paprastai būdavo išleidžiama pakartotinai, be to, apdovanotasis galėjo jaustis šiek tiek saugesnis. Iki 1989-ųjų šią premiją gavo 73 rašytojai ir literatūrologai. Dėl žanro specifikos literatūros kritikai ir mokslui tai buvo beveik vienintelė galima premija. Pirmą kartą ji buvo paskirta 1969 m. autorių kolektyvui už keturtomę „Lietuvių literatūros istoriją“ (1957–1968). Vėliau, pradėdant 1975-aisiais, beveik kasmet laureato regalijas gaudavo ir literatūros kritikos ar mokslo atstovai: Algimantas Bučys (1975) už monografiją „Romanas ir dabartis“, Jonas Lankutis (1976) už monografiją „Lietuvių dramaturgijos raida“, Kazys Ambrasas (1979) už knygas „Kritikos etiudai“ ir „Pažangioji lietuvių kritika“, Petras Bražėnas (1980) už knygą „Žmogus ir žodis prozoje“, V. Kubilius (1981) už monografiją „Kazio Borutos kūryba“, Ričardas Pakalniškis (1982) už knygą „Lietuvių poema“, Valentinas Sventickas (1983) už monografiją „Alfonso Maldonio lyrika“, Vytautas Galinis (1985) už straipsnių rinktinę „Šaknys ir atžalos“, Kęstutis Nastopka (1986) už monografiją „Lietuvių eilėraščių poetika“, Adolfas Sprindis (1987) už monografiją „Žemaitė“, Albertas Zalatorius (1988) už monografijas „Lietuvių apsakymo raida ir poetika“ bei „XX amžiaus lietuvių novelė“.

Peržvelgus premijuotuosius darbus, galima teigti, kad ideologinis momentas lėmė jų pasirinkimą tik keletu atvejų. Dauguma premijuotųjų – solidūs, išliekamąją vertę turintys literatūros tyrinėjimai. Tai, žinoma, susiję su tuo, kad premija už kritikos ir mokslo darbus pradėta skirti jau brežnevinio „brandaus socializmo“ laiku, kai premijų komiteto sprendimai ideologinėms instancijoms užkliūdavo rečiau.

Bet sugrįžkime į pokarį, kur rašytojo dar laukė visa „sąmonėjimo“ golgota. Rašytojų sąjungai šiuose jos narių ideologinio perauklėjimo procesuose teko svarbiausias vaidmuo. Į pagalbą atėjo Rašytojų sąjungoje įsteigta LKP(b) pirminė partinė organizacija, kuri savo ruožtu čia įsteigė vakarinį marksizmo-leninizmo universitetą (1949). Rašytojų sąjungos valdybos nutarimas (1949 08 23) įpareigojo visus rašytojus išeiti marksizmo-leninizmo kursą; gyvenantys provincijoje pagal

¹⁶ Buvom lažininkai. Kuo būsim?, *Literatūra ir menas*, 1989, sausio 28, p. 5.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

patvirtintą programą turėjo studijuoti individualiai¹⁹. Po metų partiniame susirinkime buvo svarstomi studijų rezultatai. Paaiškėjo, kad nemaža dalis rašytojų – Jonas Dovydaitis, V. Valsiūnienė, Halina Korsakienė, Vytautas Sirijos Gira (tarp jų ir partiniai – J. Baltušis, A. Gudaitis-Guzevičius, T. Tilvytis, Vladas Grybas) – turi tik po keletą įskaitų ir gali būti palikti antriems metams pirmame kurse²⁰. J. Šimkus ir J. Baltušis siunčia oficialų laišką J. Simonaitytei, liepdami skubiai raštu pranešti, kur ji mokosi marksizmo-leninizmo²¹. K. Korsakas, sanatorijoje prie Maskvos ilsindamas nervus po pylos už nemarksistinių požiūrį į literatūrą straipsnių rinkinyje „Literatūra ir kritika“ (1949), laiške žmonai rašo: „Jau perskaičiau visą Konstantinovo „Ist. Materializmą“, išbraukiau jį visą raudonai – ir jaučiuosi iš tikrųjų gerokai apsišvietęs, nes tikrai daugelio dalykų, lyg iš kokio Švento Rašto, aš ligi šiol nežinojau“²².

Susirūpinta jaunosios rašytojų pamainos tinkamu ugdymu. Karui tik pasibaigus (1944–1946) Vilniaus jaunieji literatai rinkdavosi „Jaunimo gretų“ redakcijoje. Bet čia nebūta jokios reglamentacijos: sąrašų, planų, veiklos progamos. Be to, pasak K. Korsako, čia lankėsi ir „žilstelėję džentelmenai“, kurie darė blogą įtaką jauniems, gadino jų skonį. Prie „Jaunimo gretų“ nesusidarė židinyš, pajėgiąs derama idėjine ir literatūrine linkme auklėti ir organizuoti mūsų rašytojišką prieraugį“²³.

Rašytojų sąjungos valdyba nutarė atkurti Jaunųjų rašytojų sekciją prie Rašytojų sąjungos (1946). Pirmajame sąraše – dvidešimt žmonių: Jonas Avyžius, A. Biečiauskas, Antanas Jonynas, Mykolas Sluckis, Kostas Kubilinskas (pirmasis Jaunųjų sekcijos pirmininkas, po kelių mėnesių (1946) pašalintas iš sekcijos už spausdinimąsi vokiečių okupacijos metais, 1947-aisiais areštuotas ir priverstas atlikti saugumo užduotį), A. Sprindis (Jaunųjų sekcijos pirmininkas (1947), pašalintas iš sekcijos už spausdinimąsi vokiečių okupacijos metais 1948) ir kt. Po trijų dešimtmečių Saulius Šaltenis autobiografijoje lengviau atsidus: „Gimiau 1945, ačiū dievui, jau Tarybų valdžios metais [...]. Vaikystėj neteko piemenaut ir nešalau, ir nealkau. Ir nieks taipogi nelupo nei diržais, nei kitokiais daiktais, nei juo labiau balanų ryšulėliais, ką iškentėjo kai kurie garsūs literatūros klasikai, ir už barikadų neteko stovėt ir grot šautuvų vamzdžiais, kaip rašoma vienam eilėrašty“²⁴. Jaunųjų sekcijos priežiūrai sustiprinti buvo įkurta pirminė komjaunimo organizacija (1950). Dar jaunuosius „auklėjo“ speciali Rašytojų sąjungos valdybos tvirtinama komisija, kurios iniciatyva buvo šaukiami respublikiniai jaunųjų rašytojų pasitarimai (pirmasis įvyko 1948 m., o paskutinis, šeštasis, – 1960), pradėtas leisti jaunųjų kūrybos almanachas „Jaunieji“ (1948). Iki 1960 m., kai jaunųjų kūryba buvo pradėta leisti atskiromis knygomis (iš pradžių po kelias viename aplanke),

¹⁹ Žr. P. Rotomskio raštą S. Anglickiui, *Rašytojas pokario metais*, p. 213.

²⁰ Žr. Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos partinės organizacijos susirinkimo rezoliuciją (1950 03 21), *ibid.*, p. 249–251.

²¹ Žr. J. Šimkaus ir J. Baltušio raštą I. Simonaitytei, *ibid.*, p. 213.

²² *Literatūra ir kalba*, Vilnius, 1995, t. 22, p. 320.

²³ Cit. iš: Janina Bieliniene, *Nepramintais keliais*, *Pergalė*, 1973, Nr. 2, p. 100.

²⁴ *Tarybų Lietuvos rašytojai*, Vilnius, 1977, d. 2, p. 365–366.

pasirodė dvylika almanacho numerių. Kūrinius almanachui atrinkdavo leidinio redakcinė kolegija, svarstydavo Rašytojų sąjungos komisija darbui su jaunaisiais, pati sekcija. Ideologines institucijas gąsdino bet kokia iniciatyva „iš apačios“. Antai Vilniaus universiteto literatų būrelio pirmininkas ir studentų kūrybos almanacho iniciatorius Jonas Juškaitis prisimena, kad dar prieš uždraustąjį „Kūrybos“ almanachą jau buvo reikalaujama jungtis prie „Jaunųjų“, nors nieko ypatingo ten nebuvo: „Tą almanachą pradėjau aš, vadinosi „Šviesų rytą“, Henrikas Čigriejus buvo nupiešęs viršelį su žirginiais rausvame saulėtekyje. Nestiprūs buvo eilėraščiai, nemanau, kad ir uždraustame stipresni, nes iš viso nieko gero tada negalėjai parodyti. Juditos Vaičiūnaitės eilėraštis „Baltagalvei senajai Kotrynai aukštus bokštus apsnigo“ buvo laikomas bomba“²⁵. Kaip liudija kritiški atsiliepimai ir apie „Jaunųjų“ almanacho vėlesnes knygas, jaunieji privalėjo būti tik ideologinių aktualijų retransliatoriai – jokios meilės, jokios gamtos. Akivaizdus sovietinio anonimiškumo pavyzdys – tokia „žanrinė „mistifikacija“: A. Jonyno ir Juozo Macevičiaus kūrinys „Laiškas vadui“ „Jaunųjų“ publikacijoje (1950, Nr. 3) turi paantraštę „Telšių valsčiaus kolūkio „Lenino kelias“ rinkėjų laiškas. Laišką eilėmis surašė Antanas Jonynas ir Juozas Macevičius“. J. Avyžius savo prozos vaizdelį „Dėdės Topyliaus gyvenimas“ „sustiprina“ paantrašte „Kolūkiečio pasakojimas“ („Jaunieji“, 1950, Nr. 3). Jaunųjų sekcija gyveno pagal tą patį ideologinį režimą: prasidėjus politinei kampanijai prieš kosmopolitizmą (1949), Kauno jaunųjų sekcijos susirinkime buvo paaukotas Zakarijas Grigoraitis, šalinti „tyleniai“ (Vilniaus jaunųjų rašytojų sekcijoje – Vytautas Bložė). Prie Rašytojų sąjungos buvo įsteigtos literatūrinių konsultantų pareigybės (atlyginimas – 1800 rublių); iš pradžių poezijai (B. Pranskus), dramaturgijai (J. Baltušis) ir vaikų literatūrai (V. Valsiūnienė).

Per Jaunųjų sekciją į literatūrinį gyvenimą ėjo ir pirmoji tarybinėse aukštosiose mokyklose mokslus baigusi kritikų karta: Z. Grigoraitis, Dovydas Judelevičius, V. Kubilius, Juozas Kirkila, K. Ambrasas, J. Lankutis, Bronius Raguotis... Jų balsai įgis individualumo, taps atpažįstami apie šeštojo dešimtmečio vidurį.

Norint suaktyvinti kritikų veiklą, Rašytojų sąjungoje buvo įsteigta Kritikų sekcija (1948), vėliau perorganizuota į Kritikų komisiją (1953). Jos vadovu paskirtas B. Pranskus. Kritikų sekcijos darbo plane 1949 metų pirmąjį pusmetį svarbiausias klausimas – kolektyvinių ūkių tema. B. Pranskui paprieštaravus, kad nebus, ką svarstyti, nes dar nėra kūrinių šia tema, J. Baltušis atsakęs, kad kritika negali būti tik faktų konstatuotoja, ji privalo duoti gaires rašytojų darbui²⁶. Bet koks klausimas apie literatūros specifiką, pavyzdžiui, siūlymas į kritikų sekcijos darbo planą įtraukti poemos žanro nagrinėjimą, buvo traktuojamas kaip formalistinis. Vietoj jo J. Šimkus siūlė svarstyti penkmečio plano vykdymo, liaudies ūkio atstatymo ir kitas „aktualias“ problemas²⁷.

²⁵ J. Juškaitis, *Lyra ant gluosnio*, Vilnius, 1998, p. 80.

²⁶ Žr. iš Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos posėdžio protokolo (1949 01 14), *Rašytojas pokario metais*, p. 186–188.

²⁷ Ibid.

TSRS Rašytojų sąjungos sekretoriato posėdžio protokole apie Lietuvos TSR rašytojų sąjungos veiklą (1949 10 31) yra užfiksuotas siūlymas „Pagrindiniu Lietuvos TRS valdybos darbo uždaviniu laikyti kiekvieno naujo lietuvių literatūros reiškimo aptarimą“²⁸. Užsakovas, t. y. valstybė, reikalavo griežtai reglamentuotos produkcijos: turėjo būti įteigtas ideologiškai parankus „tikrovės“ variantas, formuojamos ir įtvirtinamos naujosios „vertybės“: klasinis sąmoningumas, proletarinis internacionalizmas, tautų draugystė, ateistinė pasaulėžiūra; patvirtinami nauji istorijos mitai: tarybų valdžios neišvengiamumas ir teisėtumas Lietuvoje, savanoriškas įsijungimas į Tarybų Sąjungos sudėtį. Formuojant klasinę sąmonę, reikėjo sunaikinti žmonių atmintį, negaliojančiomis paskelbti senąsias vertybes: valstybingumą, krikščionišką moralę, tautinį identitetą.

Šiuo atveju ypatingo budrumo reikalavo literatūrinio palikimo reikalai. Šiame bare klupo net ir labiausiai patyrę „buržuazinės Lietuvos“ ir karo užgrūdinti buvę kairieji literatai. Kritika turėjo kontroliuoti meninės produkcijos kokybę, t. y. žiūrėti, ar kur nors minėti dalykai netraktuojami kitaip. Socialistinio meno gamyba turėjo būti planinga, nežadanti jokių staigmenų, atsiliepianti į partijos iškeltą to meto uždavinį. Būdinga, kad kritika šią priklausomybę specialiai pabrėždavo (ją nutylėti imta vėliau). Štai kaip V. Lankutis, beje, jau „atlydžio“ metu, 1959-aisiais, apibūdina T. Tilvyčio „Usnynę“, vieną iš kanoninių ankstyvojo socrealizmo tekstų, įvertintą Stalino premija: „Tilvytis vienas pirmųjų atsiliepė į partijos raginimą pavaizduoti kovą dėl socializmo pergalės Lietuvos kaime. Jo poema „Usnynė“ [...] buvo ir tebėra reikšmingas ideologinis ginklas ideologinio darbo fronte“²⁹.

Bet ir kanonizuotųjų ankstyvojo socrealizmo tekstų – „Usnynės“, „Puodžiūnkiemio“ – pirmieji variantai, net „Kalvio Ignoto teisybė“, pasirodo, taip pat buvę ne be priekaištų, ir juos „tobulinant“ buvo įdėta nemaža kolektyvinių pastangų. „Pačiu bendriausiu apskaičiavimu, per dvejus metus „Usnynė“ buvo svarstyta ir vertinta daugiau kaip 500 atskirų skaitytojų kolektyvų“³⁰, – teigė J. Šimkus. Antroje „Usnynės“ leidime (1951) tipiškumo labui buvo sustiprinta džiaugsminga pirmųjų tarybinių dienų nuotaika, atskleistas kenkėjiškas bažnyčios vaidmuo, parodyta buožių ir valstiečių klasinė priešprieša. Recenzuodama antrąją poemos leidimą Janina Žėkaitė rašė: „Pasirodžius pirmajam „Usnynės“ leidimui, kritikos buvo iškelti du stambiausi poemos trūkumai: neparodymas ir neišryškinimas partijos vadovaujančio vaidmens revoliuciniame darbo valstiečių judėjime buržuazinės santvarkos metais, o taip pat nepavaizdavimas pažangios kaimo inteligentijos“³¹. J. Šimkus, poemos redaktorius, straipsnyje „Pastabos apie „Usnynę““ iš likusių kūrinio trūkumų mini: nepakankamą Stalino vaidmenį siužete, Komunistų partijos reikšmės, organizuojant kolūkius, neišryškinimą ir neteisingą teigimą, esą dalis valstiečių į kolūkius stoję iš baimės³². Ar galėjo numatyti leidyklos vyriausiasis

²⁸ *Literatūra 1940–1960: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1992, p. 161.

²⁹ J. Lankutis, *Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje*, Vilnius, 1959, p. 49.

³⁰ J. Šimkus, *Apie literatūrą*, Vilnius, 1956, p. 275.

³¹ J. Žėkaitė, Idėjinio ir meninio tobulinimo linkme, *Pergalė*, 1952, Nr. 4, p. 110.

³² Žr. J. Šimkus, Pastabos apie „Usnynę“, *Pergalė*, 1950, Nr. 4, p. 83–85.

redaktorius Valys Drazdauskas, kad jo skeptiška nuomonė apie leidyklai įteiktą T. Tilvyčio poemą „Usnynė“ rankraštį bus dar vienas įkaltis antipatriotinėje leidyklos politikos byloje. Ir tai jam kainuos septynerius laisvės metus (1949–1956). Ši kampanija buvo siejama su „Pravdos“ paskelbta kova prieš kosmopolitizmo apraiškas. Genrikas Zimas VI LKP(b) suvažiavime (1949) pareiškė: „Kaip galima kalbėti, kad mums neaktualūs antipatriotinės kritikos klausimai, kai dar visai neseniai mūsų respublikos Grožinės literatūros leidykloje buvo prisilaužęs liaudies priešas Miškinis, kuris meninio lygio kėlimo dingstimi visada išbraukdavo visa, kas pasitaikydavo tarybiška jaunųjų poetų kūrinuose.“

Didelių meninių reikalavimų dingstimi dar taip neseniai leidykloje, vadovaujamoje Drazdausko, buvo iškoneveikta Tilvyčio poema „Usnynė“ [...]. Kai visai neseniai du jaunieji rašytojai – partijos narys Chlivickas ir kandidatas į partijos narius drg. Gustaitis – parašė pjesę apie kolūkinį kaimą, Vilniaus teatras ją priėmė tik spaudžiamas CK, bet ir dabar dar burba, vilkina ją statyti³³. Tuo metu ideologai reikalavo, kad viename kūrinyje, nesvarbu net, ar tas kūrinys eilėraštis, ar romanas, būtų pavaizduota visa, ką partija tuo metu laikė esant svarbiu. Tokia logika vadovaudamasis leidykloje atsidūrusį A. Vienuolio „Puodžiūnkiemį“ ėmėsi tobulinti redaktorius I. Gurvičius, privertęs autorių perkelti siužeto eigą į miestą ir savo ranka prirašydamas ištisus puslapius (apie darbininkų demonstraciją, Komunistų partijos vaidmenį ir t. t.)³⁴. Būdingi šiuo požiūriu J. Lankučio priekaištai Eduardo Mieželaičio eilėraščių rinkiniui vaikams „Ką pasakojo obelėlė“ (1951): „Pagaliau eilėraštyje nutylimi ir patys reikšmingiausi mūsų gyvenimo faktai, kurie šiandien nepaprastai domina ir jaunuosius, ir senuosius. Eilėraštyje kažkodėl nėra nė vienos eilutės apie didžiąsias komunizmo statybas, apie stalininius gamybos pertvarkymus. Apie tai nerasime nė vieno žodžio ne tik šiame eilėraštyje, bet ir visame rinkinyje. [...] šios svarbios temos nutylėjimą reikia laikyti vienu iš rimčiausių knygos trūkumų“³⁵.

O štai A. Venclovos poezijos knygai „Rinktinė“ (1950) Stalino premija (II laipsnio) buvo paskirta (1951) būtent dėl to, kad joje „nuolat ir visapusiškai liečiamos svarbiausios bei pagrindinės tarybinės literatūros temos: tarybinio patriotizmo, socialistinio darbo šaunumo, komunizmo statybos ir kovos už taiką temas“³⁶.

Nusistovėjo net savotiška autorių specializacija tam tikrai tematikai. Antai ruošiantis Literatūros ir meno dekadai Maskvoje (1952, dekada įvyko 1954), buvo užsakomi dainoms tekstai, nurodant ne tik temas, bet ir konkrečius autorius: „1. Dainai – kantatai apie Staliną – A. Venclovai / 2. Dainai apie Didžiąsias Komunizmo statybas – T. Tilvyčiui / 3. Dainai apie taiką – V. Mozūriūnui / Dainai tautų draugystės tema – V. Reimeriui / Dainai kolūkine tema – E. Mieželaičiui / Dainai respublikinės pramonės vystymosi tema – V. Grybui / Dainai apie moterį darbo pirmūnę – V. Valsiūnienei“³⁷.

³³ Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 02 15–18), *Rašytojas pokario metais*, p. 194–195.

³⁴ Žr. A. Žirguly, Klasiko golgotos, *Pergalė*, 1989, Nr. 5, p. 121–128.

³⁵ J. Lankutis, Ką pasakoja poetas vaikams, *Pergalė*, 1952, Nr. 4, p. 112.

³⁶ Nauji grožinės literatūros pasiekimai, *Pergalė*, 1952, Nr. 4, p. 123.

³⁷ J. Švedo ir K. Tarakevičiaus raštas Meno reikalų valdybos viršininkui, *Rašytojas pokario metais*, p. 335.

Kad rašytojai vyktų į kaimą ir rašytų apie ten vykstančius socialistinius pertvarkymus, rašytojų sąjunga dalijo kūrybines komandiruotes (1950 m. tam buvo skirta per 19 000³⁸, o 1951 ir 1952 m. kūrybinėms komandiruotėms skirta suma išaugo iki 30 000 rublių)³⁹. Kaimo ir darbininkų gyvenimo temoms socialinis užsakymas išliko per visą sovietmetį: už apsakymą kaimo tema vėliau įsteigta Žemaitės premija (1966), o už geriausią prozos kūrinį apie darbininkus – Prano Ziberto premija (1972). Įteikiant apdovanojimą pirmajam P. Ziberto premijos laureatui J. Dovydaičiui, LKP CK sekretorius Antanas Barkauskas kalbėjo, kad „Darbininkų klasės gyvenimas, gamybinių kolektyvų problematika šiandien viena iš dėkingiausių ir labiausiai laukiamų temų lietuvių rašytojų kūryboje“⁴⁰. Stasys Lipskis, parašęs etiudų knygą „Nuo kaimo iki miesto“ (1983) apie šių premijų laureatus, pacituodamas rusų rašytojus Jaroslavą Smeliakovą ir A. Mednikovą iš esmės patikslino, kad „Rašyti darbininkiška tematika, tai reiškia rašyti ne tik apie industrinį darbą, bet iš darbininkų klasės pozicijų [...] ir remiantis komunistų partijos pozicija“⁴¹. Jei pastarosios sąlygos bus nesilaikyta, tema neišgelbės. Antai aštuntojo dešimtmečio pirmojoje pusėje, apie 1970–1975 metus, pasak A. Zalatoriaus, „iš visų kampų buvo puldinėjama vadinamoji kaimiškoji proza. Visi žinojom kaimo žlugimo tragediją, demoralizaciją, žinojom, kad tie, kurie rašo apie šiuos skaudžius faktus, rašo ir meniškai, ir brandžiai (J. Aputis, R. Granauskas, J. Mikelinskas)“⁴². Rašo, bet ne iš darbininkų klasės „pozicijų“, ir daro tai sąmoningai. O ir tose „pozicijose“ rašytojams reikiamai orientuotis buvo nelengva, ypač pirmuoju pokario dešimtmečiu, kai buvo gyvenama nuo vienos ideologinės kampanijos iki kitos.

Beje, „darbininkiška tematika“ taip ir neišsimušė iš ideologinės temos rėmų, o viena ideologiškiausių P. Ziberto premija su sovietmečiu ir baigėsi.

J. Baltušis atvirame partinės organizacijos susirinkime (1951 09 12), skirtame VKP(b) CK nutarimų ideologiniais klausimais penktosioms metinėms pažymėti, apie partinės spaudos sukritikuotą J. Dovydaičio romaną „Dideli įvykiai Naujamiestyje“ kalbėjo: „Tenka pasakyti, kad Dovydaitis neprincipiškai pasielgė ruošdamas šį romaną, kurį jis perdirbo iš žymiai anksčiau parašyto savo veikalo „Po audros“, neatsižvelgęs į tą kritiką, kuri buvo pareikšta. J. Dovydaitis, mano manymu, neteisingai pasielgė ir tuo atžvilgiu, kad nepateikė šio kūrinio apsvarstyti literatūrinei visuomenei, Tarybinių rašytojų sąjungai, o dirbo atsiskyres nuo visų, ignoruodamas draugų paramą, aklai pasitikėdamas vieno tikrai redaktoriaus P. Nilino patarimais“⁴³.

³⁸ Žr. Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos pirmininko J. Šimkaus ataskaita apie Sąjungos veiklą 1949–1951 metais, *Literatūra*, p. 189.

³⁹ Žr. iš Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos Revizijos komisijos pirmininko E. Mieželaičio pranešimo antrajame tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavime, *Literatūra*, p. 238.

⁴⁰ Cit. iš: S. Lipskis, *Nuo kaimo iki miesto*, Vilnius, 1983, p. 211.

⁴¹ *Ibid.*, p. 200.

⁴² Aplinkybės ir sąžinė: pokalbis apie lietuvių romano padėtį, *Pergalė*, 1989, Nr. 4, p. 130.

⁴³ *Literatūra ir menas*, 1951, rugsėjo 16.

Pasikeitus ideologinei konjunktūrai, ankstesni patarimai nueidavo šuniui ant uodegos. Štai Dramaturgų sekcija sušaukė susirinkimą (1953 02 17) aptarti eilinių J. Baltušio pjesės „Anksti rytelį“ variantą. Ankstesnis pjesės tekstas buvo įvertintas kaip bekonfliktiškumo teorijos auka, o svarstomasis – kaip sėkmingai įveikęs seną schemą. V. Sirijos Gira: „Pjesė dabar atrodo visai naujai. [...] Konfliktų yra nebe vienas, o bent keli“⁴⁴. Autorius primena, kad pjesė pagal įvairius pageidavimus buvo perrašyta penkis kartus: „Man stato reikalavimus rodyti žmones su visiška proletarine praeitimi. Tokius žmones reikėtų išgalvoti, nes gyvenimo tikrovė nėra tokia sklandi, kaip to norėtų kai kurie draugai“⁴⁵. Aldona Liobytė, rašte (1955 05 05) LKP(b) CK sekretoriui Vladui Niunkai, protestuodama dėl savavališkų redaktoriaus kupiūrų jos pjesėje vaikams „Kupriukas muzikantas“, subtiliai ironizuodama tvirtino: „Rašyti stengiausi pagal paskutiniuosius tarybinių pasakų perteikimo nuostatus, kurie teigia, kad pasakoje turime išlaikyti buitį ir etnografiją, bet perkelti ją į mūsų pasaulėžiūros planą“⁴⁶.

Po XX partijos suvažiavimo, kai visi dar gyveno permainų viltimis, K. Kubilinskas „Literatūroje ir mene“ vykstančioje diskusijoje poezijos klausimais priminė liūdną „kolektyvinės“ kūrybos praktiką: „Parašo jaunas žmogus eilėraščių rinkinį, ir šaltas prakaitas išpila jį vien pagalvojus, kiek auklių jo laukia... Devynios eilės aplink krosnį: aptarėjai, patarėjai, redaktoriai, „receptoriai“, kritikai, recenzentai ir visi kiti žinovai bei mokovai sukrauna tokią kupetą receptų ir patarimų, jog rinkinys dar negimęs uždūsta“⁴⁷. Iš nukentėjusių lyrikų K. Kubilinskas mini J. Macevičių, Vincą Giedrą, A. Jonyną, primena E. Mieželaičio, ilgą laiką priversto vegetuoti vaikų literatūroje, atvejį, uždelstą Pauliaus Širvio debiutą.

Ideologų palaikoma poezijos epiškumo, prozos epopėjiškumo, apskritai literatūros publicistiškumo kryptis galutinai išsikvėpė tik šeštojo – septintojo dešimtmečio sandūroje. 1960 m. „Literatūroje ir mene“ vykusioje diskusijoje apie romaną, kur buvo mandagiai atsisveikinta su ekstensyvia pokario prozos publicistika ir palaiminta naujoji psichologizuoto lyrizmo kryptis, A. Gudaitis-Guzevičius taikliai įvardijo ankstesnio rašymo praktiką, vykusiai ją ironizuodamas savo kūrybos pavyzdžiu: „Turiu pripažinti, kad ir aš per ištisą dešimtmetį priveisęs savo knygoje geroką šimtinę veikėjų beruošdamas naują knygos laidą, negalėjau jų toleruoti ir gailėtis – trumpinau romaną kaip įmanydamas, amputuodamas net ištisas jo dalis su visais veikėjais ir su visa sudėtinga jų aplinka... Ne kartą turėjau pagalvoti, iš kur jų tiek priviso? O, mat, savo metu netrūko man patarėjų, kurie visai kurstė plėsti knygą, vystyti jos veiksmą kuo plačiausiai: 1) kad įvykiai būtų pavaizduoti visoje Lietuvoje (ir aš tuoj iškomandiravau dalį veikėjų iš Rytų Lietuvos į Žemaitiją), 2) kad romaną apimtų visus sluoksnius (ir aš įsiveržiau net į paties Smetonos rūmus), 3) kad būtų plačiausiai duota istorinė

⁴⁴ Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos Dramaturgų sekcijos susirinkimo, skirto J. Baltušio pjesei „Anksti rytelį“ aptarti, protokolas, *Literatūra*, p. 218.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 220.

⁴⁶ A. Liobytės pareiškimas LKP CK sekretoriui V. Niunkai ir LTSR kultūros ministru J. Smilgevičiui, *Rašytojas pokario metais*, p. 385.

⁴⁷ K. Kubilinskas, Tiesiai, aiškiai, paprastai..., *Literatūra ir menas*, 1956, rugpjūčio 11.

ilustracija (ir aš prismaigsčiau tiksliausių dokumentų po visas romano dalis). Žodžiu, vėliau man teko graužtis dėl to, kad buvau per klusnus mokinys, o patyrimo jokio neturėjau. Ir vos tik susikaupė to patyrimo, teko griebtis griežtų priemonių atsikratyti visomis „perteklių gėrybėmis“⁴⁸.

Akivaizdu, kad pokario metais nei rašytojai, nei kritikai, nepaisant jų ideologinių įsitikinimų, nebuvo tikrieji literatūrinio gyvenimo subjektai. Pirmieji rašė ne savo noru, ne apie tai, apie ką būtų norėję, ne savo kalba. Antrieji – kartojo „iš aukščiau“ nuleistas tiesas, kaitaliodami reikalavimus pagal paskutiniuosius CK nutarimus. Rinktis ir būti nesunaikintam galimybės nebuvo.

Gauta 2002 06 03

Elena Baliutyė

DIE LITAUISCHE LITERATURKRITIK DER SOWJETZEIT ALS EIN SOZIALES PHÄNOMEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

In dem vorliegenden Beitrag betrachtet man die litauische Literaturkritik der Sowjetzeit als eine soziale Struktur und einen Kontrollmechanismus des totalitären Staates, welcher die ideologische Qualität der literarischen Produktion unterstützen sollte. In dieser Zeit erfüllte die Literaturkritik nicht eine literarische, sondern eine repressive Funktion. Ihre wichtigste Aufgabe war es, ideologisch zuverlässige und loyale, zu der sowjetischen Gesellschaftsordnung stehende Subjekte des Literaturdiskurses auszusuchen sowie den Inhalt des neuen sozialistischen Diskurses zu bestimmen. Es wird gezeigt, in welchen Formen (von verschiedenen materiellen Privilegien, Honoraren und Preisen über Verleihung der Ehrentitel bis zu physischen Repressionen) und auf welcher institutionellen Grundlage (der Schriftstellerverband, die Sektion junger Schriftsteller, Verlage, Redaktionen der literarischen Druckschriften) sich die „Verstaatlichung“ der Literaturkritik und ihre Eingliederung in den Rahmen der Doktrin des sozialistischen Realismus vollzogen hat.

⁴⁸ A. Gudaitis-Guzevičius, Apie storas knygas ir svarią kritiką, *Literatūra ir menas*, 1960, gegužės 7.